

**MILLIY O'ZBEK AMALIY SAN'ATI VA UNING
SHAKLLANISHSH BOSQICHLARI**

Abdurashidxonova Muslimaxon Baxodirxon qizi

“Tasviriy san’at” yo’nalishi 1-bosqich magistranti

muslimaxonabdurashidxonova17@gmail.com

+998(94)640-60-46

Anotatsiya: Bu maqolada O'rta Osiyoning qadimiyligini aks ettiruvchi milliy qadriyatlarimizni bizga eslatib turuvchi azaliy amaliy san'at haqida ma'lumotlar keltirilgan. Amaliy san'atning rivojlanishiga hissa qo'shgan ustoz ustalarning ishlari haqida aytib o'tilgan. O'zbekistondagi amaliy san'at maktablarining bir biridan farqi hamda amaliy san'atning go'zaligini yuzaga chiqarib beruvchi naqsh kompozitsiyasi turlari haqida keltirilgan.

Kalit so'zlar: Islimiy, gajak, sirtmoq, grix, bog'lam, sirtmoq, marg'ula, estetik, bargli raftori, qumg'on, obdasta, xurmacha, xum.

Amaliy san'at – ijtimoiy va shaxsiy turmushda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy buyumlar tayyorlash, kundalik turmush ashyolari (asbob-anjomlar, mebel, mato, mehnat qurollari, kiyim-kechaklar, taqinchoqlar, o'yinchoqlar va boshqalar)ni badiiy ishlash bilan bog'liq ijodiy mehnat sohalarini o'z ichiga oladi. Amaliy san'at asarlari ko'z bilan ko'rish, his etish va anglashga mo'ljallangan. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go'zallashtirishga, insonning estetik dunyoqarashini boyitishga xizmat qiladi. Ayni paytda o'zining ko'rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta'sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qimmatini bo'lgani uchun ham qadrlanadi. Shuning uchun xom ashyoning go'zalligi va nafis xususiyatlarini namoyish etish, unga ishlov berish mahorati va usullarining ko'pligi amaliy san'atda estetik ta'sirni oshiruvchi ahamiyatga ega faol vositalardir. Xom ashyoning go'zalligi, qismlarning mutanosibligi, tuzilishining maromi buyumning ta'sirchan umumlashma qiyofasini ifodalovchi yagona vositalardir. Ta'sirchan mazmunli shakllar ko'pincha taqlidan yaratilganda mazmuni ortadi. Buyumda hosil bo'layotgan bezak uning obraz tuzilishiga ham sezilarli ta'sir etadi. Bezagi tufayli buyum Amaliy san'at asariga aylanadi. Amaliy san'atda bezak yaratishda naqsh bilan tasviriy san'at (haykaltaroshlik, rangtasvir, ayrim hollarda grafika) qismlari (alohida yoki turlicha birikuvlari) keng qo'llaniladi. Amaliy san'at asarining uyg'unligi avvalo badiiy buyumning badiiy va amaliy vazifasining yagonaligida, shakl va bezakning o'zaro birikuvida, tasvir va buyum tuzilishida namoyon bo'ladi. Bezakning shakl, tasvirning buyum ko'lam va xususiyati, uning amaliy va badiiy vazifasi bilan uyg'unlashtirishning zarurligi tasviriy bo'laklarni o'zgarishiga, talqinda shartlilikka va narsa qismlarini o'xshatib yaratishga olib keladi. Inson yashar ekan har doim go'zalikka intilib yashaydi, atrofidan nafislik va go'zallikni qidiradi. Insoniyatni amaliy

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

san'atga intiltirgan narsa bu avvalo insoniyatning yanada shakllanishidir. U shakllangani sari olamni ko'proq ko'rib bilib, uni kuzatib undagi olloh yaratgan go'zallikni o'zi yasagan buyumlarida ma'lum bir o'zgartirish asosida aks ettirgan. Ya'ni amaliy san'atda keng qo'llaniladigan naqshlarni asosiy qismlari atrofimizdagi borliqdan olingan. Har bir naqsh elementining maxsus qiyosi va ularning mazmuni bor. O'zbekistondagi barcha viloyatlarda amaliy san'at namunalaridagi uslub va o'zgarishlar ularning iqlimi ularning azaliy va qadimiy an'alaridan kelib chiqib farqlanadi. Har bir hududagi naqsh elementlari va kompozitsiyalarning ma'lum bir qismlari ham bundan mustasno emas.

O'zbek xalqining amaliy me'morchilik san'ati o'ziga xos boy an'analarga ega hisoblanadi. Bizning davrimizga qadar yetib kelgan amaliy me'morchilik san'ati asarlari rang-barang va xilma-xildir. Bular nafislik bilan ishlanadigan ganch o'ymakorlik namunalari, kulollik buyumlari, yog'och va metallardan ishlangan uy-ro'zgor ashyolari, badiiy kashta bilan bezalgan so'zanalar, zarhal kashtalar, turli xil do'ppilar, zargarlik buyumlari va boshqalardir.

Bola tarbiyasida hunar o'rganishning ta'siri, halol mehnat kabi axloqiy tushunchalar shubhasiz yuksak ma'no kasb etadi. Azaldan bu kabi hunarlar ustalarga shogird tushilib o'rganilgan. Bolaning hunar o'rganishiga qiziqtirishdan maqsad uning kelajagi uchun va mehnatkashlikka o'rgatish hamda halol luqma bilan kelajakda oilasini ta'minlashi nazarda tutilgan. "Hunarli kishi xor bo'lmas" maqoli ostida xalq aholisi ish ko'rgan ya'ni qo'lida biror hunari bo'lgan inson bironvaga qaram bo'lib qolmagan.

Amaliy san'atda asosiy o'rinni naqshlarlar egallaydi. Naqsh - bu arabcha tasvir, gul degan ma'nolarni anglatadi. Har bir amaliy san'at turida ko'plab naqsh elementlaridan foydalanib, san'at asarlari ishlanadi. Amaliy san'atdagi naqsh elementlaridan o'simliksimon kompozitsiya tuzish uchun (barg, band, marg'ula, gul, g'uncha, bog'lam va sirtmoqlar) kabi elementlardan kompozitsiyalar tuziladi. Kompozitsiya qanchalik go'zal chiqishi uchun esa shu aytilgan kabi elementlar mukammal qilib ishlanishi kerak. Masalan, "marg'ula" elementi qo'sh chiziqli gajak bo'lib, u naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, ganch o'ymakorligi, misgarlik kabi amaliy san'at sohalarida keng qo'llaniladi. Yana naqsh kompozitsiyalarini boyitish uchun "bargli raftori" kabi naqsh elementlari ham qo'llaniladi.

"Islimiy naqshli" dekorativ lagan

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

Grix- forschadan olingan bo'lib chigal, tugun degan ma'nolarni beradi. Grix asosan geometrik shakllardan ishlanadigan naqsh turidir, bu naqsh turi e'tiborni ko'p talab etadi sababi shundaki, naqsh kompozitsiyasini ishlash jarayonida e'tibor bilar chiziqlar orqali to'qilishi zarur bo'ladi bu esa ishning asosiy qismidan biridir. Islimiy ya'ni o'simliksimon naqsh turi bor bu naqsh turida atrof olamdan ilhomlanib, naqsh kompozitsiyalari tuziladi. Bu naqsh turini tuzish uchun barg, g'uncha, gul va novda kabi elementlarning turlicha ko'rinishidan foydalaniladi.

Bunda Islimi gullar yo'llari va tuzilishiga qarab nomlanadi, ya'ni yak raftor, du raftor, gulli raftor, barg elementlaridan tuzilgani esa bargli raftor deyiladi. Aylana islami- bu esa islami gullar aylanadan tuzilgani uchun "aylana islami" dab ataladi.

Nafislik bilan ishlangan ganch o'ymakorlik namunalri me'morchilik taraqqiyotida o'ziga xos o'rni bor. Mohir ustalar shu kungacha nozik va insonga zavq bag'ishlovchi ijod namunalarini yaratib kelishgan. Bular: taxmon va deraza chetlari zanjira deb ataluvchi naqsh bilan hoshiyalangan, ko'zgular atrofiga, hamda qandillar o'rnatilishi uchun peshtoqlarga ijod namunalari ishlangan. Ganch o'ymakorligi rivojiga o'z xissasini qo'shgan usta Shirin Murodov 1947-yilda Muqimiy nomli teatrni ikkinchi marta bezashda qatnashib kiraverishdagi yo'lak tepasini va asosiy markaziy gumbazining ganch o'ymakorlik ishlarini bajardi. 1946-yilda esa "Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri binosini qurishda qatnashdi. U bu ijodiy ishlari bilan vatanimiz ravnaqiga o'z xissasini qo'shgan, shu kungacha binolar hali hanuz shu ijod namunalari bilan go'zal ko'rinishini saqlab qolgan.

Yana bir azaldan shakllanib kelayotgan amaliy san'at turi bu yog'och o'ymakorligidir. Bu amaliy san'at turida ham yuqorida sanab o'tilgan naqsh turlaridan foydalanib kompozitsiyalar ishlanadi. Ishning go'zaligini oshirish uchun asosan kompozitsiyani mukammal ishlab olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Yog'och o'ymakorligida yog'ochlar ham ishning asosiy o'rnini egallaydi. Buning uchun hamma daraxt yog'ochidan ham foydalanib bo'lmaydi faqat mos keluvchi yog'och turlarida foydalaniladi. Masalan, yong'oq-postlog'i ko'kimtir, qalin va silliq bo'ladi. U yaxshi pardoatlanadi, undan yog'och o'ymakorligida keng foydalaniladi.

Vizita saqlash uchun milliy "Islimiy naqsh" bilan ishlangan buyum

Masalan, yong'oq-postlog'i ko'kimtir, qalin va silliq bo'ladi. U yaxshi pardoatlanadi, undan yog'och o'ymakorligida keng foydalaniladi. Chinor-po'stlogi qizg'ish, sariq tusli yupqa, silliq bo'ladi. Chinor daraxtidan ham qimmatbaho buyumlar ishlanadi. O'rik daraxti-yog'ochi qoramtir qizg'ish bo'lib, undan asosan mayda buyumlar ishlashda foydalaniladi. Yog'och o'ymakorligida hoirgacha rivojiga o'z hissasini qo'shib kelayotgan usta O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi Ortiq Fayzullayev shu kungacha ko'plab ijodiy ishlari mavjud va yuzdan ortiq ko'rgazmalarda o'z ishlari bilan ishtirok etganlar. Usta bu san'at turini nozik did va mukammal mahorat bilan ishlaganlar. Ortiq Fayzullayev o'z ijodlari davomida yog'och o'ymakorligining uzoq asrlik boy an'alaridan keng foydalanganlar.

O'zbek amaliy san'atida yana bir keng tarqalgan san'at turidan bu "kandarok"likdir. Bu san'at turiga azal azaldan savdo-sotiq sohasida talab juda katta bo'lgan, unda foydalaniladigan metallar oltin, kumush, qizil mis va boshqa materiallardan foydalanib sa'nat asarlari yasab kelinadi. Bu hunarda ham san'at asarlarini asosiy o'rnini naqshlar va kompozitsiyalar egallaydi. Mis metalidan qadimdan keng foydalanilgan. Mis va uning qotishmalari insonning moddiy madaniyatini o'stirishda katta ahamiyat kasb etadi. Kandakorlik sohasida turli buyumlar yasalgan ulardan masalan, choynak, qumg'on, lagan, isiriqdon, obdasta, surmadon, dastsho'y shu kabi buyumlar haligacha o'z qadrini yoqotmagan, shu kunngacha yasab kelinmoqda.

Kulolchilik san'atining inson hayoti va rivoji davomida o'rni katta deb o'ylayman. Sababi har bir insoning uy ro'zg'or buyumlariga ehtiyoji bor, kulolchilik qadimdan rivojlanib shu kungacha shakllanib kelmoqda. Kundan kunga ustalar o'z g'oyalari va ijodlari bilan turli yo'nalishlarni uyg'unlashtirgan holda zaruriy va dekorativ buyumlar yasab kelishmoqda. Kulolchilik loy va unga maxsus ishlov berish orqali ishlanadi. Kulolchilik O'rta Osiyoda yaxshi rivojlangan. Kulolchilik maktabi Toshkent, Andijon, Fargona, Buxoro, Samarqand va boshqa hududlar kulolchilik maktablarida o'ziga xos yasash uslubi, texnologiyasi, naqsh kompozitsiyalari hamda koloroti bilan farqlanadi. Kulolchilikda ko'p yasaladigan buyumlar bular piyola va choynak, kosa, ko'za, tovoq, xurmacha, tovoq, xum, tandir, kichik dekorativ o'yinchoqlar va shu kabi buyumlar yasaladi. Vatanimizga tashrif buyurgan sayyohlar ko'pincha kulolchilik bilan yasalgan kichik dekorativ o'yinchoq va haykalchalarga qiziqib ularni xarid qilishadi. Vatanimizda shakllangan bu san'at turlari nafaqat O'zbekistonni balki o'z bejirimligi va go'zalligi bilan chet mamlakatlarda ham o'ziga qiziqish uygotmoqda.

Amaliy san'at insoniyat ongida o'ziga xos go'zalikni kashf etadi. Bu sohaga ta'luqli bo'lmagan shaxslarni ham qandaydir ohangrabo kabi o'z tarovati bilan o'ziga jalb qiladi. Sababi turli izlanishlardan olib qaraganda O'rta Osiyodagi turli hududlardan qazib olinib, topilayotgan topilmalar ham aynan o'sha davrdagi amaliy san'at buyumlari va o'sha davr nafasi bilan ishlangan ijodiy ish namunalari. Milliy amaliy san'at tashqaridan olib qaraganda O'zbekistonning ajralmas bo'lagiga aylangan. Amaliy san'at deganda O'rta Osiyo xalqlari, ya'ni O'zbekiston va ularning bu sohadagi chuqur mehnati ko'z o'ngimizda

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'ÓYALAR

namoyon bo'ladi. Bu soha ustalar halol mehnat qilib shogirdlariga o'z hunarining sir asrorlarini chuqur o'rgatib kelishi natijasida kundan kunga rivojlanib va shu kungacha o'z qadrini yo'qotmay kelmoqda. Amaliy san'at sohasi butun jahonda O'zbekistonning milliyligini aks ettiruvchi yo'nalishdir.

Xulosa

Ushbu maqolada amaliy san'atning barcha san'at sohalari orasidagi o'rni haqida yoritilgan bo'lib uni rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan ustalarning ijodi va ularning ijodiy ishlari haqida keltirilgan va O'zbekistonning rivoji uchun yangi tayyorlanayotgan yosh ustalarimiz o'z hissalarini qo'shishlari muhim ahamiyatga ega, shunday harakatlar amaliy san'atning yanada avloddan-avlodga o'tib kelishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S. Bulatov "O'zbek xalq amaliy bezak san'ati" Toshkent "Mehnat"1991, 14-46, 142-223, 226-256, 284-300-betlar.
2. M.X.Mirzaahmedov, S.Ergashev "Yog'och o'ymakorligi" Toshkent "O'qituvchi" 1995.
3. Ahmedov Muhammad-Umar Bahriddinovich "Yog'och o'ymakorligi" Toshkent "Iqtisod-Moliya " 2007.
4. N.X.Tolipov, R.R.Jabborov, N.N. Tolipov, D.Sh. Rasulova, D.X. Irgasheva "Tasviriy san'atdan atamalar izohli lug'ati" Toshkent-2016.